

ОСОБИСТІСНА АВТОНОМІЯ: СВОБОДА ЧИ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ?

Чайка Г.В. Особистісна автономія: свобода ЧИ відповідальність? У статті досліджуються поняття свободи і відповідальності крізь призму особистісної автономії. Розглянуто як класичні підходи до розуміння поняття свободи, так і сучасний доробок національних і зарубіжних науковців у розробці поняття «особистісна автономія». Обговорені чотири основні підходи до розуміння витоків автономії особистості в роботах сучасних зарубіжних науковців. Розглянуті зміни в особистісній автономії протягом життя людини, наголошено, що підлітковий вік і вік юності є сенситивними для становлення і проявлення цієї особистісної якості. Розвиток в підлітковому віці однозначно визначається збільшенням автономії особистості.

Ключові слова: особистісна автономія, свобода, відповідальність, розвиток.

Чайка Г.В. Личностная автономия: свобода или ответственность? В статье исследуются понятия свободы и ответственности через призму личностной автономии. Рассмотрены как классические подходы к пониманию понятия свободы, так и современные наработки национальных и зарубежных ученых в разработке понятия «личностная автономия». Обсуждены четыре основных подхода к пониманию истоков автономии личности в работах современных зарубежных ученых. Рассмотрены изменения в личностной автономии в течение жизни человека, отмечено, что подростковый возраст и возраст юности являются сенситивными для становления и проявления этого личностного качества. Развитие в подростковом возрасте однозначно определяется увеличением автономии личности.

Ключевые слова: личностная автономия, свобода, ответственность, развитие.

Постановка проблеми. В останні роки у психологічній теорії та практиці поняття особистісної автономії широко дискутується через призму теорії самодетермінації. При такому підході особистісна автономія розуміється як внутрішня потреба, умова, мотивація для того, щоб діяти незалежно, самостійно, на основі власних переконань, а не зовнішнього примусу. В цьому контексті цікавим постає питання співвідношення свободи і відповідальності особистості, а також розвиток особистісної автономії у потоці буття між двома берегами, що позначаються свободою і відповідальністю.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – дослідити поняття свободи і відповідальності крізь призму особистісної автономії.

Виклад методики і результатів дослідження. Визначаючи свободу, М. Бердяєв писав: «Найбільш загальне визначення свободи, що обіймає всі окремі часткові визначення, полягає в тому, що свобода є визначення людини не ззовні, а зсередини, з духу» [1]. На думку автора, якщо людина – це істота цілком детермінована природою і суспільством, то не може бути ніякої свободи, оскільки детермінована свобода насправді не є свободою. Однак свобода не виключає відносин людини зі світом. Свобода є акт людської активності (свідомості, прозоріння, творчості), що знаменує перехід до незалежності від зовнішнього світу, точніше – від зовнішньої детермінації до внутрішньої обумовленості свідомості і поведінки. В. Франкл зауважив в зв'язку з цим: людина не вільна від умов, але вона здатна зайняти позицію по відношенню до них. І в цьому сенсі людська свобода - це остаточна свобода [13].

Дж. Мілль [9] був першим, хто розділив поняття «позитивна» і «негативна» свобода. Перша, на його думку, відповідає на питання «наскільки людина здатна зробити щось», а друга – «наскільки йому дозволено це зробити». Дж. Дворкін [19], сформулював поняття автономії як здатність другого порядку критично оцінити бажання першого порядку і прийняти або спробувати змінити їх відповідно до цінностей і переваг вищого порядку [12].

В. Франкл [13] наголосив на необхідності відрізнити свободу «від» від свободи «для». Він також акцентував увагу на нерозривному зв'язку свободи і відповідальності. «Свобода означає не що інше як здатність слідувати голосу розуму, здоров'я, благополуччя і совісті проти голосу ірраціональних пристрастей» [13, с. 94]. Свобода пов'язана з усвідомленням і розумінням ситуації, з можливістю вибору і відповідальності за зроблений вибір. «Свободу ... слід визначати не як «дії в усвідомлюванні необхідності», але як дії на основі усвідомлення альтернатив і їх наслідків» [13, с. 103]. Умови, в яких перебуває людина, – це тільки набір різних можливостей і варіантів. «Рішення залишається за людиною. Воно залежить від її здатності ставитися до самої себе, до свого життя і щастя всерйоз; воно залежить від її готовності вирішувати і свої власні моральні завдання, і моральні проблеми всього суспільства. Воно, нарешті, залежить від її мужності бути самим собою і бути для себе» [14, с. 190]. З позицій Фромма свобода пов'язана не тільки з пошуком свого призначення, але і зі здоровим функціонуванням людини в цілому. Тому прийняттю правильного рішення може сприяти така людська особливість, як існування найсильнішого спонукання до здоров'я і щастя, які є частиною людської природи [14, с. 21].

Х. Ходжинс, Р. Костнер і Н. Дункан [24] виокремили два види автономії: реактивну (здатність протистояти зовнішнім впливам) і рефлексивну (здатність осмислити і інтегрувати цінності зовні до свого внутрішнього «Я»). Автономія досягається тоді, коли індивід піддає норми, з якими він стикається, критичному оцінюванню, а потім приймає практичні рішення за допомогою незалежних і раціональних роздумів. Ідеалом автономії особистості є образ людини, яка контролює до певної міри свою судьбу, формуючи її за допомогою послідовних рішень протягом усього життя. Автономія особистості пов'язана з ініціацією або схваленням власної поведінки, вона стосується дій, що затверджуються суб'єктом, тому що оцінюються як такі, що виходять з внутрішнього «Я» особистості й базуються на її справжніх цінностях та інтересах.

Д.А. Леонтьєв [5] пропонує виокремити 4 значення складного поняття автономія: а) як відділення людини від навколишнього контексту (емансипація), б) як риса особистості, в) базова потреба, рушійна сила, що виявляється на всіх стадіях розвитку, г) власний закон (власні життєві принципи, система цінностей).

Сучасні гуманістичні уявлення про людину передбачають розгляд її і як істоти природної (біологічної), і як соціальної (культурної), і як екзистенціальної (незалежної, вільної, яка є суттю для самої себе). Ключовою характеристикою цього третього виміру є здатність до свободи – здатність до автономного, нонконформістського існування, здатність самостійно, незалежно (враховуючи, але долаючи біологічну і соціальну заданість) будувати свою долю, стосунки зі світом, реалізовувати самостійно пізнане життєве призначення, здійснюючи власний індивідуальний, неповторний вибір. Саме здатність до свободи інтегрує людину як ціле, дозволяє їй вибудовувати власне гармонійне існування.

У роботах сучасних зарубіжних науковців існує чотири основні підходи до розуміння витоків автономії особистості [17].

Згідно з першим, який можна назвати «когерентним підходом», суб'єкт керує своєю діяльністю тоді і тільки тоді, коли він мотивований діяти, його мотивація узгоджується з певним психічним станом, який є поглядом суб'єкта на його власні дії. Різні автори по-різному розуміють цей психічний стан. Згідно з теорією Х. Франкфурта, це бажання суб'єкта найвищого порядку, на основі яких бажання суб'єкта трохи нижчого порядку змушують його діяти. [22]. Згідно з іншими поглядами, погляд суб'єкта на його власні дії створюються на основі його оціночних суджень (швидкоплинних або довгострокових) про те, які дії варто виконати [29]. При цьому повинна бути гармонія між тим, як діє суб'єкт зараз і його більш-менш довгостроковими планами [16]. Інші науковці звертаються до відносно стабільних емоційних станів, що створюють область, якою переймається суб'єкт [23; 28] або рис характеру суб'єкта [20] або до його найбільш інтегрованих психологічних станів [15].

Всі ці роздуми вказують на те, що дія не може дією за власним бажанням, автономною дією, якщо з погляду суб'єкта така дія, навіть виконувана, не підтримується внутрішнім світом суб'єкта. Тобто, якщо особистість не згодна з тим, що власні мотиви є основою для її дій, то вона не відчуває себе суб'єктом таких дій. Якщо, з іншого боку, дії підтримуються особистісними мотивами, неявно або явно, то такі дії відбуваються зі внутрішнього дозволу суб'єкта, проте не обов'язково за прямою командою суб'єкта.

Когерентний підхід, таким чином, є інтернальним. Він вказує, що те, як ми керуємо власними діями, не залежить від того, як ми прийшли до того, хто ми є (у зовнішньому сенсі), і не залежить від того, як наші переконання та ставлення співвідносяться з реальністю. Іншими словами, немає жодного особливого зв'язку між ставленнями особистості, що складають її автономність, або між минулими обставинами, що викликали ці ставлення, або нинішніми обставинами, у відповідь на які, ці ставлення примушують особистість діяти.

Інші підходи до поняття автономії вводять умови, які є певною мірою зовнішніми. Згідно з підходом «причини – реакції», автономний суб'єкт не керує сам собою по-справжньому, крім ситуацій, коли його мотиви або психічні процеси, які виникають з цих мотивів, є чутливими до достатньо широкого кола причин, що підтримуються або, навпаки, заперечують певну поведінку особистості [21]. Суб'єкт, який не відкликається на певні мотиви, як на причини діяти, не санкціонує і власні дії через такі мотиви. Чи базуються відповідні причини на власних бажаннях або інтересах, чи вони мають незалежне джерело, головне полягає в тому, що особистість не керує сама собою, тобто не є автономною, якщо вона не може зрозуміти, які дійсні причини вона має для того, щоб діяти.

Це приводить нас до третього популярного підходу до поняття автономного суб'єкта, який підкреслює важливість процесу міркування [18; 26]. Згідно з підходом «відповіді на міркування», сутність автономії полягає у здатності оцінювати свої мотиви на основі власних переконань і бажань, а також регулювати ці мотиви у відповідь на таке оцінювання. Це здатність визначити те саме, що впливає з власних переконань і бажань, і діяти відповідно. Особистість може реалізувати цю здатність, незважаючи на всілякі власні невірні переконання про те, які вона має причини для дій. Виходячи з цього, бути автономним – це не те саме, що керуватись правильними оціночними та нормативними судженнями.

Четверта концепція особистісної автономії пропонує абсолютно іншу відповідь на поставлену проблему, що полягає в розрізненні (I) причин, які перешкоджають суб'єкту керувати самим собою і на які він, тим не менш, спирається у роздумах про власні дії, і (II) причин, які визначають, як суб'єкт керує самим собою. Згідно з цією концепцією

«несумісності», кожне з зовнішніх впливів на розум особистості розмиває особистісну автономію; такі впливи звертають увагу особистості на те, що коли мотиви обумовлені подіями, над якими особистість не має контролю, цей вплив відображає не здатність особистості керувати власними діями [27]. На думку вчених, що підтримують такий підхід, якщо наші дії можуть бути повністю пояснені як наслідки причинних сил, що не залежать від нас, то навіть якщо наші переконання та ставлення є серед таких причинних сил, ми не керуємо ними, і тому ми не керуємо самі собою [25].

В межах підходу самодетермінації поняття свободи, і пов'язане поняття особистісної автономії, також глибоко досліджуються. Основними вимірами самодетермінації виступають механізми свободи і відповідальності. Під свободою в даному випадку розуміється вища форма активності, що виражається в здатності ініціювати, припинити або змінити напрямок діяльності в будь-якій її точці; під відповідальністю - вища форма саморегуляції, що виражається в усвідомленні і використанні себе як причини змін у собі й у зовнішньому світі.

Свобода і відповідальність розвиваються відносно незалежно одна від одної, так як мають різні коріння і механізми розвитку. Свобода розвивається через поступове ціннісне обґрунтування спонтанної активності і смислової регуляції, а відповідальність – через перехід від «інтер-» до «інтра-» [3]. Шляхи розвитку свободи і відповідальності перетинаються у підлітковому віці. Зсув рушійних сил особистісного розвитку ззовні всередину, що відбивається в інтеграції і повноцінному розвитку механізмів свободи і відповідальності, є суттю підліткової кризи [6].

Проте інтеграція цих механізмів свободи і відповідальності відбувається далеко не завжди, навіть у віці хронологічної зрілості. При слабо розвиненій саморегуляції свобода вироджується в імпульсивне бунтарство. При нерозвиненій суб'єктній активності відповідальність обмежується сумлінним виконанням зовнішньо вказаних дій або конформістською відмовою і від свободи, і від відповідальності.

У психологічних дослідженнях останніх років визначається взаємна відповідність і пов'язаність понять «суверенність», «психологічний простір», «самість», «ідентичність», «самоствердження», «незалежність», «нонконформізм» [10; 11] і всі ці поняття певною мірою пов'язані із особистісною автономією. Крім того поняття автономії порівнюється зі свободою, відповідальністю, волею, цілісністю, незалежністю, саморозвитком, самодетермінованим вчинком, суверенністю, самовладдям. В сучасному соціальному житті особистісна автономія позиціонується поряд із автентичністю, самістю, ідентичністю, приватністю.

Взіємопов'язаність особистісного і соціального контролю встановлює баланс індивідуальних і громадських інтересів. Пошук основ власного буття і контролю над ним починається із внутрішньої інстанції, з бажання бути автором і бути самоврядним, проте такий пошук має і соціальну основу. Ідентичність виражається через визнання власної особистості, вона розглядається як проявлення особистості, що виникає в різних соціальних інтеракціях, як рефлексивна самовіднесеність, опосередкована довірою до Іншого, як убудованість суспільства до особистості. Позитивна ідентичність – це готовність прийняти власну індивідуальність, оригінальність, прийти до самого себе, і вона базується на власній автономії.

Суверенність особистості – це здатність управляти самою собою, самостійне створення власних норм буття. Звуження сфери суверенітету індивіда призводить до втрати його існування як суб'єкта. Соціальний сенс суверенності індивіда полягає в умінні і повноваженні від самого себе робити те, що вимагають обставини, і при цьому проявляти стриманість в задоволенні своїх потреб, враховуючи інтереси інших. Будучи

діалектично пов'язаними, автономія і суверенність комплементарні здатності особистості бути автореферентним, відкритим Іншому, самоврядним, самоорганізованим.

Автономія особистості як рефлексивний феномен є інструментом самопізнання. Як особистісна диспозиція, автономність - це іманентна самоспрямованість, здатність вибирати між альтернативними можливостями з орієнтацією на внутрішню підтримку і ціннісно-сміслові структури свідомості, здатність до самоуправління [8].

Автономія особистості проявляється у таких характеристиках особистості, як самостійне цілепокладання; усвідомленість поведінки; розвинена рефлексія; гнучкість і креативність мислення і діяльності. Вона не зводиться ні до незалежності, ні до емансипації, але є механізмом адаптації особистості до постійно мінливих нових умов, визначаючи успішність особистісного і професійного розвитку. Високий рівень розвитку автономії особистості характеризується переважанням справжнього інтересу до виконуваного, ініціативності, гнучкості мислення і творчої активності, орієнтації на отримання задоволення від самої виконуваної діяльності; низькій – переважання орієнтації на уникнення невдач і почуття провини, отримання похвали і соціального схвалення [12].

У визначенні автономії присутні такі характеристики, як компетентність, умілість, здатність до ініціативи і цілепокладання, довільна саморегуляція, вироблення і усвідомлення своєї індивідуальності, незалежність у міжособистісних відносинах, відділення та емансипація на протигагу спільності і емоційного зв'язку, здатність до вільного вибору і існування власних інтересів [2].

Поетапний розвиток автономії особистості досліджувала С.К. Нартова-Бочавер. У своїх працях вона вводить поняття суверенність і визначає її психологічний зміст. Суверенність тілесності виникає в дитинстві; суверенність особистої території і речей – протягом раннього та дошкільного дитинства; суверенність звичок починає складатися у дошкільному віці та остаточно закріплюється як область приватності в молодшому шкільному віці; суверенність соціальних зв'язків виникає з першим досвідом дружби також в дошкільному віці; суверенність смаків і цінностей починає формуватися тоді ж, але стає регулятором поведінки в підлітковому віці, зберігаючи свою значимість протягом усього життя [10]. Досягнення суверенності цінностей є, на думку автора, вершиною розвитку автономії [7].

Розвиток автономії у дитини – це динамічний процес. Навіть маленькі діти демонструють ознаки потреби в автономії. У той же час, навіть маленькі діти визнають необхідність контролю та авторитету. Із зростанням і розвитком, змінюються і уявлення дитини про особисту автономію. Вони зазвичай звертаються до таких питань: як висловити самих себе, з якими друзями грати, в які іграшки. Ще пізніше концепція автономії розшириться надалі, наприклад, до питань конфіденційності та свободи думки. Через динамічну природу потреби в автономії батьки та діти повинні постійно домовлятися про те, якою мірою надається і вимагається автономія.

Протягом життя людини її особистісна автономія може як розвиватися, так і скорочуватися, оскільки люди розвивають нові компетенції, а умови, що змінюються, вимагають змін в поведінці. Однак, хоча перехід до автономії вважається компонентом розвитку протягом більшої частини життя, досягнення автономії в підлітковому періоді є центральним завданням особистості у цей віковий період. У цьому віці для успішного переходу до дорослого життя вирішальне значення набуває розвиток здібностей, які забезпечують самоспрямованість і почуття відповідальності за себе. У підлітковому віці розвиток автономії зазвичай прискорюється через швидкі фізичні та когнітивні зміни,

розширення соціальних відносин і додаткових обов'язків [30]. Таким чином, розвиток в підлітковому віці однозначно визначається збільшенням автономії.

Прагнення до самостійності на початку підліткового віку виражається переважно в бажанні емансипації від дорослих, звільнення від їх контролю і опіки. Зберігаючи потребу в любові і турботі батьків, в їх порадах та підтримки, підлітки намагаються зрівняти себе з ними в правах, відмінити контроль й оцінку з боку дорослих. Набуття підлітком автономії і самостійності вимагає перебудови дитячо-батьківських відносин на основі рівноправності та визнання права підлітка на самостійний вибір і відповідальність, на чітку диференціацію особистісних кордонів і відмову від більш ранніх, нерідко симбіотичних відносин. У підлітковому віці спостерігається протидія двох основних тенденцій особистості – потреби в автономії, з одного боку, і потреби в захисті та опіці, яка протистоїть тенденціям відділення, – з іншого; саме вони обумовлюють розвиток автономії особистості. На розвиток автономії позитивно впливають такі особливості сімейного виховання, як заохочення батьками самостійного прийняття рішень підлітком, їх ініціатива в розширенні сфери відповідальності підлітка, розумна і обґрунтована вимогливість, зміна контролю на моніторинг і готовність негайно прийти на допомогу підлітку в разі його запиту.

Розвиток автономії не скасовує для підлітка значущості відносин з батьками. Свобода підлітка – це не свобода від відносин з батьками, а свобода у стосунках з батьками. Відносини з однолітками і відносини з батьками впливають на досягнення автономії. У відносинах з батьками відбуваються усвідомлення підлітком потреби в автономії і формування мотивації. Рефлексія підлітком своєї позиції в дитячо-батьківських стосунках на основі порівняння позиції батька і своєї власної, усвідомлення обмеженості своїх прав у прийнятті рішень і виборів складають основу формування мотиву самостійності та прагнення до автономії. У стосунках з однолітками підліток отримує можливість випробувати самостійність в реальній діяльності. Спілкування з однолітками є діяльністю, в якій підліток робить самостійні вибори, несе за них відповідальність, отримує зворотний зв'язок в рівноправній та рівноцінній співпраці, порівнює себе з однолітками [4]. Рух до більшої автономії, розвиток і започаткування відповідних автономних навичок є відмінною рисою здорового розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Справжня особистісна автономія на є абсолютною і повною свободою, не є незалежністю від всього Всесвіту або чогось конкретного. Особистісна автономія досягається на шляху постійного і послідовного планування власного життя, раціонального осмислення життєвої ситуації, в якій перебуває особистість, роздумливого прийняття рішень на основі такого аналізу і плану життя. Підлітковий вік є сенситивним для розвитку особистісної автономії, становлення особистісної автономії є визначальним завданням цього вікового періоду.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н.А. Судьба России. Самопознание: избранные произведения / Н.А. Бердяев. – Ростов н/Д: Феникс, 1997. – 541 с.
2. Бурменская Г.В. Становление автономии ребенка как проблема исследования и консультирования / Г.В. Бурменская // Психологические проблемы современной российской семьи : материалы Второй Всероссийской научной конференции : в 3 ч. Ч. 1. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – С. 192-203.
3. Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Л.С. Выготский // Собр. соч.: в 6 т. / Гл. ред. А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – 369 с.

4. Карабанова О.А., Поскребышева Н.Н. Развитие личностной автономии подростков в отношениях с родителями и сверстниками / О.А. Карабанова, Н.Н. Поскребышева // Вестник Московского университета, 2011 – Серия 14: Психология. – С. 36-47.
5. Леонтьев Д.А. Личность в непредсказуемом мире / Д.А. Леонтьев // Методология и история психологии. – 2010. –Т.5. – Вып.3. – С.120-140.
6. Леонтьев Д.А., Калитеевская Е.Р., Осин Е.Н. Личностный потенциал при переходе от детства к взрослости и становление самодетерминации / Д.А. Леонтьев, Е.Р. Калитеевская, Е.Н. Осин // Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – 679 с.
7. Луков М.Ю. Особенности личностной автономии подростков, обучающихся в образовательных организациях среднего общего и среднего профессионального образования / М.Ю. Луков // Вестник Новгородского государственного университета – 2014. – № 79.
8. Майкова Э.Ю. Социально-философская концепция автономной личности: автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Москва, 2015 – 21 с.
9. Милль Дж. О свободе / Пер. с англ. А. Фридмана // Наука и жизнь. – 1993. – № 11. – С. 10-15; № 12. – С. 21-26.
10. Нартова-Бочавер С.К. Психологическое пространство личности. / С.К. Нартова-Бочавер – М: Прометей, 2005 – 312 с.
11. Ревонсуо А. Психология сознания. / Перевод с английского под редакцией профессора Е.И. Николаевой – СПб., 2013. – 610 с.
12. Сергеева О.А. Психолого-педагогические условия развития автономии личности в процессе подготовки студентов-психологов: автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Астрахань, 2007 – 22 с.
13. Франкл В. Человек в поисках смысла. / В. Франкл – М.: Прогресс, 1990. – 372 с.
14. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм . – М.: Республика, 1992. – 429 с.
15. Arpaly N., Schroeder T. Praise, Blame, and the Whole Self / N.Arпaly, T.Schroeder // *Philosophical Studies*, 1999 – №93, p. 161-88.
16. Bratman M. Practical Reasoning and Weakness of the Will / M. Bratman // *Noûs* 1979,– Vol. 13, No. 2 (May) – pp. 153-171.
17. Buss S. Personal Autonomy // S. Buss / *Stanford Encyclopedia of Philosophy* – Режим доступа: <https://plato.stanford.edu/entries/personal-autonomy>
18. Christman J. Defending Historical Autonomy: A Reply to Professor Mele / J. Christman // *Canadian Journal of Philosophy*, 1993 – №23 – p. 281-90.
19. Dworkin G. The Theory and Practice of Autonomy / G. Dworkin – New York: Cambridge University Press, 1988.
20. Dworkin R. Life's Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia and Individual Freedom / R. Dworkin – New York: Random House, Inc., 1994.
21. Fischer J., Ravizza M. Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility / J.Fischer, M. Ravizza – Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
22. Frankfurt H. Freedom of the Will and the Concept of a Person / У кн.: The Importance of What We Care About – Cambridge: Cambridge University Press, 1988 – p. 11–25.
23. Frankfurt H. Necessity, Volition and Love / H. Frankfurt– Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
24. Hodgins H.S., Koestner R., Duncan N. On the compatibility of autonomy and relatedness // H.S. Hodgins, R. Koestner, N. Duncan – *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1996 – № 22. – p. 227-237.
25. Kane R. The Significance of Free Will / R. Kane – New York: Oxford University Press, 1996,
26. Mele A. The Illusion of Conscious Will and the Causation of Intentional Actions / A. Mele // *Philosophical Topics*, 2004 – № 32 (1/2) – p. 193-213.
27. Pereboom D. Determinism el Dente / D. Pereboom // *Nous*, 1995 – № 29 – p. 21–45
28. Shoemaker D. Caring, Identification, and Agency / D. Shoemaker // *Ethics*, 2003 – № 114(1). – p. 88-118.

29. Watson G. Free Agency / G. Watson // Agency and Answerability: Selected Essays – New York: Oxford University Press, 2004, – p.13-32.
30. Zimmer-Gembeck M.J., Collins W.A. Autonomy development during adolescence. – У кн: Adams G.R., Berzonsky M.D., editors. Blackwell handbooks of developmental psychology. – Blackwell Publishing; Malden, MA: 2003. – p. 175-204.

References transliterated

7. Berdyaev N.A. Sudba Rossii. Samopoznanie: izbrannyye proizvedeniya / N.A. Berdyaev. – Rostov n/D: Feniks, 1997. – 541 s.
8. Burmenskaya G.V. Stanovlenie avtonomii rebenka kak problema issledovaniya i konsultirovaniya / G.V. Burmenskaya // Psihologicheskie problemyi sovremennoy rossiyskoy semi : materialy Vtoroy Vserossiyskoy nauchnoy konferentsii : v 3 ch. Ch. 1. – M.: Izd-vo MGU, 2005. – S. 192-203.
9. Vyigotskiy L.S. Istoriya razvitiya vysshih psicheskikh funktsiy / L.S. Vyigotskiy // Sobr. soch.: v 6 t. / Gl. red. A.V. Zaporozhets. – M.: Pedagogika, 1983. – T.3. – 369 s.
10. Karabanova O.A., Poskrebyisheva N.N. Razvitie lichnostnoy avtonomii podrostkov v otnosheniyah s roditelyami i sverstnikami / O.A. Karabanova, N.N. Poskrebyisheva // Vestnik Moskovskogo universiteta, 2011 – Seriya 14: Psihologiya. – S. 36-47.
11. Leontev D.A. Lichnost v nepredskazuemom mire / D.A. Leontev // Metodologiya i istoriya psichologii. – 2010. –T.5. – Vyip.3. – S.120-140.
12. Leontev D.A., Kaliteevskaya E.R., Osin E.N. Lichnostnyy potentsial pri perehode ot detstva k vzroslosti i stanovlenie samodeterminatsii / D.A. Leontev, E.R. Kaliteevskaya, E.N. Osin // Lichnostnyy potentsial: struktura i diagnostika / Pod red. D.A. Leonteva. – M.: Smyisl, 2011. – 679 s.
13. Lukov M.Yu. Osobennosti lichnostnoy avtonomii podrostkov, obuchayuschihnya v obrazovatelnykh organizatsiyah srednego obschego i srednego professionalnogo obrazovaniya / M.Yu. Lukov // Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta – 2014. – № 79.
14. Maykova E.Yu. Sotsialno-filosofskaya kontsepsiya avtonomnoy lichnosti: avtoref. dis. ... kand. filos. nauk. – Moskva, 2015 – 21 s.
15. Mill Dzh. O svobode / Per. s angl. A. Fridmana // Nauka i zhizn. – 1993. – № 11. – S. 10-15; № 12. – S. 21-26.
16. Nartova-Bochaver S.K. Psihologicheskoe prostranstvo lichnosti. / S.K. Nartova-Bochaver – M: Prometey, 2005 – 312 s.
17. Revonsuo A. Psihologiya soznaniya. / Perevod s angliyskogo pod redaktsiey professora E.I. Nikolaevoy – SPb., 2013. – 610 c.
18. Sergeeva O.A. Psihologo-pedagogicheskie usloviya razvitiya avtonomii lichnosti v protsesse podgotovki studentov-psichologov: avtoref. dis. ... kand. filos. nauk. – Astrahan, 2007 – 22 s.
19. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla. / V. Frankl – M.: Progress, 1990. – 372 s.
20. Fromm E. Dusha cheloveka / E. Fromm . – M.: Respublika, 1992. – 429 s.

Chaika G.V. Personal autonomy: freedom or responsibility? The article examines the concepts of freedom and responsibility through the prism of personal autonomy. The classical approaches to understanding of the «freedom» concept, as well as the modern work of national and foreign scientists in the field of the «personal autonomy» concept are discussed. Modern humanistic conceptions of a human being consider a person as a being of the nature (biological), as a social (cultural) being and as an existential (independent, free, the essence for oneself) being. Freedom is connected with awareness and understanding of the situation, with the possibility of a choice and responsibility for the choice made. The four main approaches to understanding the origins of autonomy in the work of contemporary foreign scientists are discussed. Changes in personal autonomy during human life are revealed, it is emphasized that the periods of adolescence and youth are sensitive to formation and manifestation of this personal quality. Development in adolescence is unambiguously determined by increased autonomy. The essence of the teenage crisis is that motive forces of personal development are shifted from outside to inside, into a person's inner world, which is reflected in integration and development of the mechanisms of freedom and responsibility.

Key words: personal autonomy, freedom, responsibility, development.